



GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>



Derleme • Review

Ülke İçinde Hareket ve Ülkeden Çıkma Hakkını Yeniden Düşünmek: Normatif Bir İnceleme

Rethinking Right to Internal Mobility and Right to Leave: A Normative Overview

Damla AKSEL^{a*}

^a Doktor Öğretim Üyesi, Bahçeşehir Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4157-812X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Temmuz 2021

Kabul tarihi: 1 Aralık 2021

Anahtar Kelimeler:

Ülke içinde hareket,
Ülkeden çıkma hakkı,
Hareket özgürlüğü hakkı,
Siyaset kuramları,
COVID19 küresel salgını

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 27, 2021

Accepted December 01, 2021

Keywords:

Internal mobility,
Right to leave,
Right to mobility,
Political thought,
COVID19 pandemic

ÖZ

Göçmen karşıtı politikaların yaygın olduğu ve sınır güvenliği meselesinin göç politikalarının odağında olduğu günümüzde, bireylerin hareket özgürlüğü hakkı uluslararası göç süreçleri çerçevesinde ele alınmakta ve insan hareketliliği sınır düzenlemeleri ile doğrudan ilişkili olarak tartışılmaktadır. Bununla birlikte, 2020 yılının şubat ayından itibaren bütün dünyada görülmeye başlayan COVID19 küresel salgını sonrasında pek çok ülkede toplumsal mesafe ve karantina mekanizmaları kullanılmaya başlanırken, durumun bazı liberal demokratik ülkelerde uzun süredir tartışılmayan ülke içinde ve ülkeden dışarı yönelik hareketlilik özgürlüğü hakkını tekrar gündeme getirdiği görülmektedir. Bu makale hem uluslararası kamuoyunda hem de siyaset ve etik felsefesi kuramcılar tarafından son dönemde gündeme gelen ülke içinde hareket özgürlüğü ve ülkeden çıkma hakkının gelişimini, bir yandan tarihsel planda incelerken, diğer yandan da siyaset kuramlarına yansıdığı haliyle normatif temelleri üzerinden tartışmaktadır. Makale, başta liberal demokratik ülkeler olmak üzere pek çok coğrafyada ülke içi hareket özgürlüğünün Aydınlanma Dönemi sonrasında kazanılmış bir hak olduğunu gösterirken, bunun modern devletin vatandaşlarını daha yakından takip etmesi ve uluslararası sınırların kapanmasıyla bir arada geliştiğini tartışmaktadır.

ABSTRACT

In the current age, where the anti-migration politics are widespread and border security is at the center of migration policies, the right to mobility is discussed mainly within the framework of international migration processes and in relation to border regulations. Yet, the COVID19 pandemic which spread rapidly around the world since February 2020 has been followed by governmental restrictions against mobility, and put the issue of the right to mobility back to the agenda of the policy makers and public opinion. This article examines the development of the right to internal mobility and right to leave from a historical perspective, focusing on the normative foundations in political thought. The article argues that mainly in liberal democratic countries, freedom of internal mobility has developed as a human right following the Enlightenment period, nevertheless, it was also coupled with a closer scrutiny of the modern state towards its citizens, and an increasing closure of the international borders

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: damla.aksel@eas.bau.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Although the foundations of academic studies on human mobility are based on the theories of migration introduced in the late 19th and early 20th century, it was only in the 1980s that this subject has become mainstream and emerged as a unique literature. Since this date, studies in the field have led to the development of a multidisciplinary and rich literature, which brings together perspectives from various fields, comprising of sociology, economics, political science. Yet, until recently the normative discussions on migration and mobility and the right to freedom of movement remained limited. The limited number of studies that have been published in this area over the past two decades examined mainly the situation in the countries of the Global North and considered the freedom of movement within the country as a given, from a perspective that relies on the individual human rights, albeit with exceptions. According to this perspective, the mobility of individuals within the countries of which they are citizens and their departure from those countries are defined as a basic human right in modern human rights agreements and this right is mostly not violated in liberal democratic countries. However, analyzes of the history of immigration policies and the normative foundations of the freedom of movement show that the right to enter from one country to another is only half of the picture. Until the twentieth century, it is seen that the states mostly tried to regulate the movements of individuals in their jurisdictions and aimed to follow their movements within and beyond the border. This issue regarding the internal mobility and the right to leave are being questioned in the current age, because of the COVID19 global pandemic that brought questions on the freedom of movement back to the agenda. Since April 2020, many protests have been taking place around the world by a diversity of groups from left and right ideological orientation questioning the limitations on freedom of movement. This situation reminds us that the freedom of mobility is not actually a given, but a social construct that has developed over centuries. The aim of this article is to examine the development of freedom of internal mobility and right to leave from a historical perspective that focuses on the normative foundations of political philosophy.

The article suggests that normative debates on the right to mobility have historically developed in parallel with the transformations regarding other rights and freedoms. An examination of the origins of the two main theoretical frameworks that are currently referred, namely the democratic theory and liberal theory, provides a critical lens in revealing the basis of these transformations. While the freedom of mobility was undertaken until modernity from a perspective that provided rights to a limited group of people that relied mainly on social harmony, it began to be evaluated with the framework of basic personal freedoms within the liberal approach that developed in the Enlightenment Period. This transformation took place in parallel with the centralization of the authority of the modern state, which occupied a primary role in regulating the movements of populations under its jurisdiction. The right to internal mobility and to leave a country has taken place with the modern states' increasing surveillance and registration of their population, and further closures on the external borders. The transformations regarding mobility rights that were influenced by the European Enlightenment were later diffused to other geographies, as exemplified in the case of the Ottoman Empire, as it was witnessed after the 18th and 19th centuries. The article argues that in the post-World War II period, universal and regional human rights conventions brought about the definition of individual fundamental rights and freedoms independent of citizenship, creating a critical normative and judicial reference point. Nevertheless, even though the developments in the 20th century allowed for liberalization of mobility on a regional scale, freedom of movement on a global scale is still considered to be a politically "risky" issue. This is buttressed by the asymmetrical nature of mobility rights that are determined by the monopoly of the states to regulate the entry of migrants into the country, which creates inequalities based on nationality and class. The recent shifts with the COVID19 process have brought the issue of internal and international mobility back to the agenda, with new border controls, internal mobility restrictions and quarantine mechanisms that are put into practice. While scientific research shows a strong relationship between human mobility and virus spread, the ongoing criticisms regarding travel and mobility restrictions underscores the importance of assessing the socio-political and normative dimensions of the issue and incorporating it into policy-making processes.

Giriş

İnsan hareketliliğiyle ilgili akademik çalışmaların temelleri 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında ortaya koyulan göç kuramlarına dayanmakla birlikte, bu konunun anaakımlaşması ve kendine has bir yazın olarak ortaya çıkması 1980'leri bulmuştur. Bu tarihlerden itibaren alanda ortaya koyulan çalışmalar insan hareketliliğe dair olguları sosyoloji, ekonomi, siyaset bilimi gibi sosyal bilimlerin farklı alanlarını içeren ve çeşitli bilimsel yöntemlerden yararlanan çok disiplinli ve zengin bir literatürün gelişmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, göç ve insan hareketliliği ile hareket özgürlüğü hakkında dair normatif tartışmaların yakın zamana kadar literatürde sınırlı yer aldığı görülmektedir. Son yirmi yılda bu alanda ortaya çıkmış olan kısıtlı sayıdaki çalışma, temelde liberal “küresel kuzey” ülkelerindeki durumu incelemekte ve ülke içindeki hareket özgürlüğünü istisnai durumlar dışında bireysel insan hakları çerçevesinde olağan bir durum olarak ele almaktadır (Bauböck, 2006; Fine ve Ypi, 2016). Bu durumun arka planında, bireylerin vatandaşı oldukları ülkeler içindeki hareketlerinin ve o ülkelerden çıkmalarının modern insan hakları anlaşmalarında temel insan hakkı olarak tanımlanması ve liberal demokratik ülkelerde bu hakkın çoğunlukla ihlal edilmemesi (Bauböck, 2006), buna karşılık dışarıdan gelenlere karşı kısıtlayıcı politikaların gün geçtikçe yaygınlaşması yatmaktadır.

Ancak göç politikalarının tarihine ve hareket özgürlüğünün normatif temellerine dair yapılan incelemeler, bir ülkeden diğerine girme hakkının, meselenin sadece yarısı olduğunu göstermektedir. Yirminci yüzyıla kadar olan dönemde devletlerin daha ziyade yetki alanlarındaki bireylerin hareketlerini düzenlemeye çalıştığı, onların sınırlar içindeki ve sınırın ötesine doğru hareketlerini takip etmeyi amaçladığı görülmektedir (McAdam, 2011). Bu durumla ilişkili olarak, yine bu döneme kadar devletler sürekli olarak yurtdışında yaşayan vatandaşlarının vatandaşlıktan çıktığını varsayımıştır (Bauböck, 2020, s. 391). Bu durum, bireysel hakların önce vatandaşlık hakları, sonrasında daha da genişleyecek uluslararası insan hakları çerçevesinde ele alınmaya başlamasıyla demokratikleşme süreçlerinden geçen ulus devletlerde dönüşüme uğrayacak, iç hareketlilik bir hak olarak tanımlanırken, politika yapıcıların gündemine uluslararası hareketlilik meselesi yerleşecektir.

Yakın zamana kadar tartışmaların odağında uluslararası sınır hareketleri ve çoğu zaman gelişmiş ülkelere odaklanan akademik yazında dışarıdan gelenlerin ülke içine dahil edilip edilmemesi olsa da COVID19 küresel salgınıyla birlikte pek çok ülkede karantina ve ülke içi hareketlilik engellemelerinin de ortaya çıkması, hareket özgürlüğü tartışmalarını yeniden gündeme getirmiştir. Nisan 2020'den itibaren başta Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde olmak üzere Brezilya, İngiltere, İspanya ve Şili'de çeşitli dönemlerde COVID19 kurallarını eleştiren, sağ ve soldan farklı siyasi yönelimleri olan gruplar tarafından ayrı ayrı düzenlenen protestoların ortak noktası, hükümetlerin yetki alanlarının ve hareketlilik özgürlüğüne yönelik sınırlandırmaların sorgulanmasıdır. Bu durum ülke içi ve ülkeden dışarı hareket özgürlüğünün, toplumdaki bütün bireyleri kapsayacak bir hak haline gelmesinin kolay olmadığını hatırlatmaktadır. Bu makale hem uluslararası kamuoyunda hem de siyaset ve etik felsefesi kuramcıları tarafından son dönemde gündeme gelen ülke içinde hareket özgürlüğü ve ülkeden çıkma hakkının gelişimini, bir yandan tarihsel planda incelerken, diğer yandan da siyaset kuramlarına yansıdığı haliyle normatif temelleri üzerinden tartışmaktadır. Makale, başta liberal demokratik ülkeler olmak üzere pek çok coğrafyada ülke içi hareket özgürlüğünün Aydınlanma Dönemi sonrasında kazanılmış bir hak olduğunu gösterirken, bunun modern devletin vatandaşlarını daha yakından takip etmesi ve uluslararası sınırların kapanmasıyla bir arada geliştiğini tartışmaktadır.

Hareket Özgürlüğü Hakkının Asimetrisi

Günümüzde pek çok ülkede, ülke içi hareket özgürlüğünün olağan kabul edilmesinin

ardında, uluslararası temel insan hakları sözleşmelerinde bireysel temel hak olarak tanımlanması yatmaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından 1948 yılında ilan edilen *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi* hareket özgürlüğü hakkını tanıyan temel metin olarak kabul edilir ve bu hak Madde 13'te ifade edilir:

Madde 13

1. Herkes, herhangi bir devletin sınırları içinde serbestçe dolaşma ve oturma hakkına sahiptir.
2. Herkes, kendi ülkesi de dahil, herhangi bir ülkeden ayrılma ve ülkesine geri dönme hakkına sahiptir (Aybay 2006).

Bildiri'ye paralel olarak Birleşmiş Milletler tarafından 1966 yılında ilan edilen *Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme* de Madde 12'de seyahat özgürlüğü hakkını tanımaktadır:

Madde 12

1. Yasal olarak bir Devletin ülkesinde bulunan herkes, o ülke içinde özgürce hareket etme hakkına ve ikametgahını seçme özgürlüğüne sahiptir.
2. Herkes, kendi ülkesi de dahil olmak üzere, herhangi bir ülkeyi terk etmekte özgürdür.
3. Yukarıda sözü edilen haklara, ulusal güvenliği, kamu düzenini, kamu sağlığını ya da genel ahlakı veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak üzere yasalarla konmuş ve bu Sözleşme'de tanınan diğer haklarla uyumlu olanlar dışında herhangi bir sınırlama konulamaz.
4. Hiç kimse, kendi ülkesine girme hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz¹.

Bu iki sözleşmeye göre hareket özgürlüğü hakkı üç alanda tanınır. İlk alan, bireylerin bir ülke içerisinde özgürce seyahat edebilmesi ve bu ülke içerisinde istediği yerde ikamet edebilmesini kabul eder. İkinci alan, bireylerin bir uluslararası sınırı geçebilmesine imkan tanır, buna göre kendi ülkesi de dahil olmak üzere herhangi bir ülkeden çıkabilme hakkına sahiptir. Üçüncü alan ise, ülkelerinden ayrılan bireylerin vatandaşları olduğu ülkeye geri dönebilmesini tanımlamaktadır (McAdam, 2011, s. 30). McAdam'a (2011, s. 31) göre bu haklar 1951 yılında Cenevre'de imzalanmış olan *Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme* (1951 Cenevre Sözleşmesi) ve sonrasında geliştirilen uluslararası koruma hakkıyla birlikte, bireylerin başka ülkelere sığınmacı olarak başvurabilmesiyle genişletilmiştir.

Uluslararası bireysel temel haklara ilişkin *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi* ve *Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*'de hareket özgürlüğü bir hak olarak tanımlanmış olsa da hukuk ve siyaset felsefecileri tarafından pratikte bu eksik bir hak olarak görülmektedir (McAdam, 2011; Bauböck, 2020; Bader, 2005). Bu durumun ilk nedeni, ülkeden çıkma hakkının egemen devletlerin ulusal mevzuatlarıyla ilişkili hukuki alanla uluslararası sözleşmeler tarafından kabul edilmiş alan arasındaki muğlak konudur. McAdam (2011, s. 28) devletlerin kendi vatandaşlarını geri kabul etmelerinin uluslararası mevzuatta kabul gören bir zorunluluk olduğunu belirtir. Ancak devletler pek çok durumda "Hiç kimse, kendi ülkesine girme hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz" ifadesine karşı meşru olduğunu belirttikleri nedenler öne koyarak veya ikamet edenleri tanımlayacak farklı yasal statüler geliştirerek topraklarından çıkanları geri çevirebilmektedir. Hareket özgürlüğünün eksik bir hak olarak görülmesinin bir

¹ T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, "Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı", <https://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0589.pdf>.

diğer nedeni de egemen devletlere yönelik olarak, vatandaşları dışındaki kişilerin ülkeye kabulü konusunda -sığınma hakkı ve geri göndermeme ilkesi dışında- herhangi bir zorunluluk bulunmamasıdır. Bu da bir ülkeden çıkış ve başka bir ülkeye girişe dair uluslararası olarak tanımlanmış haklar arasında bir asimetrinin varlığına işaret etmektedir (Bader, 2005; Bauböck, 2020). Bauböck (2006, s. 1) bu durumu bir benzetmeyle açıklar:

Yanlardaki odalara çift taraflı kapılarla bağlı bir odanın içinde yaşadığınızı hayal edin. Bu binadaki her odanın içinde, odanın düzgün koşullarda kalması sağlamakla görevlendirilmiş kapı bekçileri bulunuyor. Eğer odadan ayrılmak isterseniz, kapı görevlisi size odadan çıkmanızı sağlayacak bütün kapıları açan bir anahtarı vermekle görevlendirilmiş. Ancak diğer odaların kapıları kilitli olduğu ve sizin anahtarınız bunlara uymadığı sürece hapis kalmaya devam edeceksiniz.

Bauböck'ün "çift kapılı odalar" benzetmesinde ifade ettiği gibi, uluslararası mevzuattan ortaya çıkan asimetric hak tanımı, uygulamada dengesizliklere yol açabilmektedir. Sınırların açılıp kapanmasına dair karar verme yetkisinin ulusların kendi kaderini tayin edebilme hakkı bağlamında devletlerin otoritesine bırakılması sığınma hakkı ve geri göndermeme ilkesinin bile ihlal edildiği durumlara yol açabilmektedir. Bu bağlamda uluslararası sınırların kapalılığına dair tartışmalar hem siyaset bilimi hem de siyaset felsefesinde çokça yer edinmekte, Avrupa Birliği bağlamında yapılan tartışmalarda görüldüğü gibi dış sınırların kapalılığı, politika yapıcılar ve kimi siyasi düşünürler tarafından içeride özgür dolaşımın bir koşulu olarak öne sürülebilmektedir (Bauböck, 2006).

Hareket Özgürlüğünün Sınırları: Antik Dönem ve Orta Çağ

Hareket özgürlüğü hakkına dair normatif tartışmaların diğer kişi hak ve özgürlüklerine dair dönüşümlerle paralel olarak geliştiği görülmektedir. Bununla birlikte ülke içi ve uluslararası hareketlilik hakkına dair günümüzde ortaya koyulan iki temel kuramsal çerçevenin, yani demokratik teori ile liberal teorinin kökenlerine dair inceleme, bu dönüşümlerin hangi temellere bağlı olarak meydana geldiğini ortaya koymamız açısından önemlidir. Avrupa merkezli siyaset felsefesi ve demokrasi kuramları Antik Atina demokrasisini başlangıç noktası ve temel olarak kabul etmekte, Atina vatandaşlarının politikaya eşit, doğrudan ve aktif katılımını ön plana koymaktadır. Ancak Antik Atina demokrasisinin temelinde kısıtlı sayıdaki kişinin vatandaş olarak kabul görmesi söz konusudur. Buna göre kadınlar, çocuklar, köleler ve *metikler* – yani Atinalı olmayan göçmenler – vatandaşlık hakkı edinmemekte ve dolayısıyla kamusal alandaki siyasete katılma hakkını kaybetmektedir. Bu durumla paralel olarak hareket özgürlüğünün vatandaşlık ve toplumsal uyum çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Örneğin Platon tarafından yazılmış olan "Kriton"da Sokrates'in Atina'nın tanrılarına inanmayı ve gençlerin ahlakını bozması gerekçesiyle yargılanma sürecinde arkadaşı olan Kriton ile diyalogu anlatılır. Bu diyalogda idama mahkum edilen Sokrates, hapisten kaçmasını öneren arkadaşlarının önerisini geri çevirmekte ve bunu bir erken dönem toplum sözleşmesi tartışmasına dayanarak yapmaktadır:

SOKRATES: Peki bu durumda kanunlar bize, "Seninle böyle mi anlaştık Sokrates? Devletin verdiği emirlere uymayacak mıydın?" derse ve biz de şaşırıp kalırsak, sözlerine şöyle devam edebilir: (...) Herşeyden önce doğumunu bize borçlu değil misin? (...) Sadece senin doğmanı sağlamakla kalmadık, aynı zamanda seni besledik ve büyüttük. Ayrıca elimizdeki tüm imkanlardan diğer vatandaşlar gibi yararlanmanı sağladık. Her Atinalının vatandaşlık haklarını elde ettikten sonra devlette neler olduğunu öğrenme hakkı vardır. Kanunları beğenmezse mallarını alıp dilediği yere gitme şansı da bulmaktadır. Senden bunları esirgemedik. Herhangi biri bizi ya da devleti beğenmediği takdirde yabancı bir ülkeye yerleşmek isterse, onun gitmek istediği yere mallarını alıp gitmesine bir şey demiyoruz. Kanunlar olarak buna asla engel olmadık. Fakat davaları ve diğer

devlet işlerini nasıl yürüttüğümüzü gördükten sonra, burada kalmaya karar verenlerin de emirlerimize uyması gerekir. (...) Sen bu kenti diğer Atinalılardan daha çok sevmeseydin, burada kalmazdın. (...) Mahkeme sırasında isteseydin, sana sürgün cezası verilebilirdi. Böylece şimdi devlete karşı çıkararak yapmak istediğin şeyi o zaman devletin isteğiyle yapmış olurdun (Platon, 2010).

Sokrates, “Kriton”daki diyalogda Antik Atina toplumuyla yaptığı sözleşmeye göre, toplumun yasalarına uyması gerektiğini belirtir. Bu şehir devletinin bir vatandaşı olarak, ülkenin kurallarından memnun olmadığı çeşitli durumlarda ayrılabilme hakkı vardır. Ancak bunu ne dava öncesi ne de dava sırasında kendine tanınmış bir hak olmasına rağmen gerçekleştirmemiştir; bu nedenle idam kararı sonrası Atina’yı terk etmesi kendi isteğiyle dahil olduğu sözleşmeyi reddetmesi ve onu ihlal etmesi olarak görülecektir. “Kriton”da görüldüğü gibi hareket özgürlüğü hakkı vatandaşlık çerçevesinde ele alınmakta, kişi özgürlüğü çerçevesinde tartışılmaktan öte toplumun bütünlüğüne karşı tehdit olabilecek bir unsur olarak kurallara tabi olması gereken bir eylem olarak görülmektedir. Kendisi bir *metik* olan Aristo ise göçmenlerin Atina toplumu için hayati bir rolü olduğunu savunur, yani onların hareketlerini destekler ancak onlara siyasi vatandaş haklarının verilmesini doğru bulmaz. Ancak hareket özgürlüğünün sınırlı olduğu kölelerden farklı olarak göçmenlerin hareket özgürlüğü bulunmakta, ancak yine de belli sınırlamalar içerisinde mümkün olmaktadır. Buna paralel olarak klasik dönemde göçmenlerin özgürce hareket ettiği ve Akdeniz bölgesinin kozmopolit özelliğiyle pek çok fikrin gelişmesini mümkün kıldığı tartışılmaktadır. Aynı şekilde Roma İmparatorluğu’nda da dışarıdan gelen göçmenler çoğunluğu oluşturmaktadır: özgürlük, hareket hakkı olmayan köleliğin karşıt anlamı olarak tanımlanmaktadır (McAdam, 2011, s. 32).

“Pasaportun İcadı: Gözetim, Vatandaşlık ve Devlet” kitabında uluslararası göç kavramının moderniteyle birlikte tartışılmaya başlandığını savunan John Torpey, 19. yüzyıla kadar hareket kontrolü meselesinin bir “iç mesele” olarak görüldüğünü belirtir (Torpey, 2018, s. 19). Bu döneme kadar Avrupa’da nüfusların hareketliliğinin kontrolü makbüllük çerçevesinde dağınık bir yapıda ve farklı iktidar odaklarının (dini, yerel, soylu) tercihlerine bağlı olarak şekillenmektedir. Örneğin toprakta çalışacak kişilerin ve işçilerin hareketlerinin kontrolü çoğunlukla merkezi iktidar tarafından değil, siyasi otorite olarak güce sahip olan başka özel gruplar tarafından gerçekleştirilmektedir. Orta çağda Avrupa’daki serflerin hareketleri toprak sahibi derebeylerin kararına bağlıdır. Benzer şekilde 17. ve 18. yüzyılda Kuzey Amerika’da yoğun olarak kullanılan “sözleşmeli kölelik” (*indentured servants*) sisteminde de kişilerin hareket özgürlüğünün sahiplerinin iznine bağlı olduğu görülür (Torpey, 2018, s. 8). Buna karşılık tarihteki pek çok örnek, merkezi otoritenin ülkeden çıkmak isteyen belli grupların hareketlerini düzenlemeye çalıştığını ortaya koyar. Ülkeden çıkışlar askerlik ve feodal görevler dolayısıyla engellenebilirken, dini veya siyasi muhalif grupların başka ülkelere giderek faaliyet göstermesinin önüne geçmek için kararlar alınabildiği görülmektedir (Torpey, 2018, s. 19; McAdam, 2011, s. 43). 13. yüzyılda İngiltere kralı ile derebeyleri arasında imzalanan ve bir parlamentonun yaratılmasına imkan sağlayan Magna Carta hem yerel hem de yabancı tüccarlara “İngiltere’den gitme, İngiltere’ye gelme, burada kalma ve buradan geçme” hakkını tanıırken, bu durumun savaş zamanında istisnai olarak durdurulabileceğini belirtir. Bu dönemde pasaportların öncülü olarak kabul gören “geçiş izni” belgelerinin (*safe conduct pass*) kullanılmaya başlaması da söz konusu olmuştur. Geçiş izinleri sahibinin ismini ve amacını yazmakta, seyahati sırasında engellenmemesini istemekte, engellenmesi durumunda cezalandırmayla sonuçlanabileceğini belirtmektedir. Bugün anlaşıldığı anlamda kapalı sınırların henüz bulunmadığı Avrupa’da geçiş izinleri merkezi otoritenin hem kendi tebaasının hem de dışarıdan gelecek olan tüccarlar ile diplomatların ülke içinde ve dışarıda güvende olduğu izlenimini yaratmak açısından, Weberyen bakış açısıyla “şiddetin meşru kullanımını tekeline alması” yolunda erken dönemde atılmış bir

adımdır (Salter, 2003, s. 14-15). Yine de devletin hem şiddetin meşru kullanımı hem de hareket özgürlüğünü düzenlemeyi tekeline alması ulus-devlet sınırlarının kesin çizgilerle çizilmeye başladığı 17. ve 18. yüzyıl sonralarını bulacaktır.

Aydınlanma Çağı: Bireysel Haklar Tartışmaları Etrafında Hareket Özgürlüğü

Avrupa kıtasından “Yeni Dünya”ya yönelik sömürge ve göç hareketlerinin yoğunlaşması ve toplum sözleşmesi kuramlarının bireylerin temel haklarını tartışmaya başlaması, hareket özgürlüğü hakkına dair fikirlerin 16. ve 17. yüzyılda gündeme gelmesini beraberinde getirmiştir. Uluslararası hukukun gelişmesinde rol oynayan hukukçulardan Francisco de Vitoria (1492-1546) hareket özgürlüğünü Avrupa ülkelerinin emperyal ticaret yollarını genişlettiği dönemde başka ülkelerin sınırlarına girerek ticaret yapmayı meşrulaştıracak şekilde olumlarken, dönemin teritoryal olarak yayılmaya başlayan üretim ilişkilerini normatif tartışmasına yansıtılmaktadır. De Vitoria’ya göre İspanyollar başka topraklarda yaşayan yerlilere zarar vermedikleri ve onlar tarafından engellenmediği sürece buralara gidebilme özgürlüğüne sahip olmalıdır. Ona göre doğal yasa ve ilahi yasa İspanyollar gibi bütün halklara bu şekilde hareket özgürlüğü sağlamaktadır: “dünyanın başından beri” herkes özgürce hareket edebilme ve istediği yere yerleşebilme hakkına sahip olmuştur, bu durum mülkiyetin dağılmasıyla birlikte değişmemektedir (McAdam, 2011, s. 34-35). Doğal hukuk kavramını savunan Hugo Grotius (1583-1645) her ulusta yaşayan bireylerin istedikleri başka ulusların topraklarına doğru hareket etme özgürlüğü olduğunu belirtir, ona göre tanrı dünyayı insanlığa ortak miras olarak bırakmıştır; bu da her bireyin başkalarını engellemediği sürece kendi hayatını sürdürmek için kullanabilmesi anlamına gelir. Ancak ortak miras fikri komünizmdeki gibi ortak mülkiyet düşüncesini doğurmaz. Grotius özel mülkiyet hakkını savunur, bununla birlikte ihtiyaca bağlı olarak “masum fayda hakkından” bahseder: bir teritoryadan barışçıl nedenlerle özgürce geçebilme hakkı ve israf olacak toprakları işgal etme hakkı buna dahildir (Miller, 2016, s. 39). De Vitoria’nın düşüncelerinden faydalanan Grotius, bireylerin ülkelerinden hem fiziksel hem de siyasi olarak belli şartlar altında ayrılmaya hakkı olduğunu da düşünmekte ancak girişler söz konusu olduğunda bunun yine ihtiyaçlara bağlı olarak belli şartlarla sınırlandırılması gerektiğini belirtmektedir (McAdam, 2011, s. 36; Miller, 2016, s. 40).

Klasik dönem toplum sözleşmesi düşünürleri hareket özgürlüğünü haklar çerçevesinde tanımlarken, liberal teorinin gelişiminde önemli rol oynayan Thomas Hobbes ve John Locke’un hareketliliği “kişi hakları” çerçevesinde tanımladığı ve bireylerin özgür olduğu doğa durumuna atıfta bulunarak tartıştığı görülmektedir. Thomas Hobbes için hareket özgürlüğü birincil ve en temel kişi özgürlüğüdür. Hobbes’a göre özgürlük negatif yaklaşımla ele alınır ve duvarlar, zincirler, bariyerler ve diğer baskılar gibi “harekete karşı harici engellerin yokluğu” olarak ifade edilir, dolayısıyla engellenmemesi gereken bir kişi hakkı olduğu belirtilir (Stilz, 2016, s. 62). Liberalizmin kurucu babası olarak kabul gören John Locke ise bireylerin olgunluk yaşına (21 yaş) geldikten sonra özgür bir şekilde istedikleri topluma dahil olabileceklerini veya daha önce başkaları tarafından işgal edilmemiş topraklarda kendi toplumlarını yaratabileceğini ifade eder. Bu açıdan Locke, doğuştan gelen tebaalık durumundan anlaşmaya dayalı vatandaşlık durumuna geçişe dayalı liberal sözleşme teorilerine iyi bir örnektir. Ancak Locke’un karşılıklı anlaşmaya dayalı vatandaşlık düşüncesi de sınırsız bir hareket özgürlüğü anlamına gelmez: belli bir toplumun üyesi olan bireyler, hükümetin dağılması gibi “musibetler” olmadığı sürece o ülkenin topraklarında yaşayarak üyesi olmaya devam etmelidir. Burada Locke’un hareket özgürlüğünü doğa durumuna atfettiği, ancak yine de bireylerin doğa durumundan çıkıp topluma dahil olduktan sonra bu özgürlüğün sınırlandırıldığı görülmektedir (Ypi, 2008, s. 407; Stilz, 2016, s. 68; Bader, 2005, s. 333). Bireylerin başka bir ülkeye gitmesi ise bir yandan kendi kaderini tayin etmenin, ama diğer yandan da yaşadıkları siyasi toplumu bıraktıklarının göstergesidir. Toplum sözleşmesine cumhuriyetçi bir açıdan yaklaşan Jean Jacques Rousseau, ülkeden dışarı hareket

hakkını, kişi haklarının ötesinde kişinin topluma karşı yükümlülükleriyle de ilişkilendirir. Rousseau'ya göre bir birey devlete olan bağımlı ancak yükümlülüklerinden kaçmadığı ve ülkesinin ihtiyacı olduğu durumda hizmet etmekten sakınmadığı durumda bırakabilir. Aksi bir durum suç oluşturur ve cezalandırılabilir; o bireyin vatanından vazgeçmesi değil ondan firar etmesinin bir göstergesidir (McAdam, 2011, s. 37).

Avrupa'da entelektüel düzeyde bu tartışmalar yaşanırken, bir yandan da gücünü korumaya çalışan merkezi otorite ile güç paylaşımını talep eden gruplar arasındaki mücadeleler oldukça hareketli bir siyasi ortamın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tarihçi Eric Hobsbawm bu dönemi “devrim çağı” olarak isimlendirir. Tartışmasının odağına 1789 Fransız Devrimi'yle 1840'lardaki İngiliz endüstriyel devrimini alan Hobsbawm (1996), öncelikle Avrupa'yı etkileyen ve uzun vadede etkileri bütün dünyaya yayılan büyük dönüşümün bir yanda kapitalist endüstriyi, burjuva liberal toplumunu ve modern devlet olgusunu doğurduğunu ama aynı zamanda bunlara karşı isyanları da beraberinde getirdiğini anlatır. “Devrim çağı” hareket özgürlüğünde yaşanan dönüşümlere bakıldığında da benzer şekilde ikili bir süreç yaşandığı görülmektedir. Erken modern dönemde Avrupa'da yaygınlaşmaya başlayan pasaportlar, devrim öncesi Fransa'da eski rejimin başta iç hareketlilik yapanlar olmak üzere göçmenleri takip etmesinin bir yolu olarak görülmektedir. 18. yüzyılda Fransa içinde hareket etmek isteyen sıradan halkın elinde iki belge olması istenmektedir: Seyahat edecek olan kişinin yerel yönetimden edindiği pasaport ve yerel dini otoritelerden aldığı iyi hal belgesi. Torpey'e göre bu belgelerin temel amacı başta başkent olmak üzere büyük şehirlere göçün önüne geçmektir. 1789 yılına gelindiğinde ise devrimcilerin eleştirdiği önemli meseleler arasında 14. Louis'nin 1669 yılında tebaasının Fransa'dan ayrılmasını yasaklayan yasayla birlikte hareket özgürlüğünü engelleyen iç pasaportlar bulunmaktadır (Torpey, 2000). Devrimin ilk dönemi, devrimcilerin eski rejimin merkezi ve mutlak otoritesi ile kişi hak ve özgürlüklerine getirdiği sınırlamaları ortadan kaldırmasını beraberinde getirir. Ancak birkaç yıl içinde devrim radikalleşip yeni kısıtlamalar gündeme getirirken bundan hareket özgürlüğü de nasibini almıştır. Başta ülkeden kaçan kraliyet ailesi olmak üzere, devrim karşıtları, din adamları, kaçak askerler, yurtdışı doğumlular ve diğerlerinin hareketlerini düzenlemek için pasaport tekrar ve daha da yoğun olarak kullanılmıştır (Torpey, 1998, s. 56). Aydınlanma Çağı ile devrimler döneminde Avrupa'da ve Avrupa'yla bağlantılı olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde kişi hak ve özgürlüklerinin daha ziyade vatandaşlık temelli olarak geliştiği, ülke içi hareketliliğin toplumun daha geniş kesimlerine bir hak olarak tanımlandığı görülmekte, ülkelerin içindeki hareketliliği düzenlemek için kullanılan iç pasaportların kullanımı azaltılmaktadır (Mau ve diğerleri, 2012). Ancak yine de bu özgürlük alanı, Torpey'nin (1998), ifade ettiği gibi modern devletin vatandaşları üzerindeki kontrolünü kimlikler, nüfus sayımları, vergi ve askerlik kayıtları gibi sayım, sınıflandırma ve takip yöntemleriyle daha yakından izlemesiyle mümkün olmuştur. Bu açıdan, John Torpey modern devletin hareketliliğin düzenlenmesinde edindiği merkezi rolü, Karl Marx'ın ifade ettiği kapitalist sınıfların üretim yollarını elinde tutması ve Max Weber'in sözünü ettiği, devlet aygıtının fiziksel şiddeti tekelinde bulundurmasıyla bir arada işleyen bir “istimlak” biçimi olarak ele alır:

Modern dünyayı anlamlandırmak için bu ikisine üçüncü tür bir “istimlak” eklemeliyiz – meşru hareket araçlarının modern devletler ve daha geniş anlamda uluslararası devlet sistemi tarafından tekelleştirilmesi. Oldukça sorunlu olmakla birlikte, bu tekelleşme nüfus hareketlerini düzenlemede ve kimin nereye ait olduğunu belirlemede son derece başarılı olmuştur (Torpey, 1998, s. 256).

Bu duruma paralel olarak teritoryalite üzerinden egemenlik algısı devlet bakışında merkezi bir yer edinirken, uluslararası göçün yönetiminin sınır kontrolleri ve uluslararası pasaportlar gibi yöntemler yoluyla daha da denetlenmeye çalışıldığı görülmektedir.

Bahsedilen dönüşümler 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren ticaret, savaşlar ve emperyalizm

gibi fikirlerin ve normların taşınmasına yol açan olgularla birlikte Avrupa ve Kuzey Amerika'nın dışındaki coğrafyalara doğru yaygınlaşmaya başlayacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan dönüşümler bu açıdan örnek teşkil etmektedir. Reşat Kasaba, "Bir Konargöçer İmparatorluk: Osmanlı'da Göçebeler ve Göçmenler ve Sığınmacılar" (2012) isimli kitabında imparatorluğun uzun tarihinin büyük bölümünde Osmanlı merkezi yönetiminin, yerel çıkarlarını sürdürebilmek için bölgedeki çeşitli göçebe gruplarla iyi ilişkiler kurduğunu anlatır. Zira imparatorluk merkeziyle aşiret liderleri arasındaki işbirlikleri, imparatorluğun uzak kesimlerine erişmeyi, bir yandan da aşiret liderlerinin kendi farklı kültür ve kimliklerinin taşıyıcıları olarak hayatta kalmalarını ve yerel iktidarlarını sürdürülebilmelerini mümkün kılacaktır (Kasaba, 2012). Klasik Osmanlı döneminde yabancıların sınır geçişleri için "yol emri", "il-can mektubu", "amanname" gibi belgeler kullanılmakta, bu sayede seyahat edenlerin yol güzergahındaki ve gidecekleri yerdeki yöneticiler tarafından keyfi uygulamaya tabi tutulmaması, güvenliğinin sağlanması amaçlanmaktadır (Bay, 2017; Turna, 2014, s. 390). İmparatorluk coğrafyasının farklı toprakları içindeki hareketler ise "mürur tezkeresi" (geçiş belgesi) ile düzenlenmiştir. Aydınlanma düşüncelerinin yaygınlaşmasıyla birlikte bir yandan kişi hak ve özgürlüklerinin, diğer yandan da toplumların kendi kaderini tayin etmesine dair fikirlerin yoğun olarak etkilendiği 18. ve 19. yüzyıl sonlarında Avrupa'dakine benzer dönüşümler yaşandığı görülür. Ülke içinde hareket eden halkın ve dışarıdan gelenlerin "gittiği yeri, baba adını, unvanını, amacını, nerede kaç gün kalacağını kaç kişi olduklarını" belirten mürur tezkeresi 19. yüzyıldan itibaren daha yoğun olarak kullanılır (Bay, 2017; Turna, 2014, s. 392). Turna'ya (2014) göre Mora İsyanı ve yeniceriliğin kaldırılmasını takip eden 19. yüzyıl ülke içi hareketliliğin daha yoğun olarak takip edildiği, zaman içerisinde muhtarlık ve defter nazırlığı gibi bürokratik yapıların kurulmasıyla birlikte idarenin daha sistemli hale geldiği bir dönem olmuştur. Tanzimat Fermanı'nı da kapsayan geniş reform hareketinin bir parçası olarak 1841 yılından itibaren ülke içindeki tebaanın ve dışarıdan gelenlerin hareketlerini yönetmek için bir dizi düzenleme yürürlüğe konmuş, 1844 yılında uluslararası hareketler için pasaportların kullanımı zorunluluğu getirilmiştir. Bu dönemde uluslararası hareketliliğin denetlenmesi ön plana taşınmaktadır (Kasaba, 2012). İmparatorluk sınırlarının sürekli değişmesi ve yeni ulus-devletlerin ortaya çıkması dolayısıyla, sınır hattı boyunca yerleşik halkın karşılaştığı sıkıntıların önüne geçebilmek amacıyla daha esnek, ancak bir yandan da bürokratik olarak hareketliliği izlemeyi mümkün kılan düzenlemelerin de getirildiği görülmektedir. Örneğin "pasavan" (geçiş tezkeresi) uygulaması sınır ekonomisi ve komşuluk hukukunu düzenlemeyi amaçlayan bir mekanizma olarak kullanılmaktadır (Bay, 2017, s. 349).

Paradokslar Çağında Hareketliliği Yeniden Düşünmek

Göç hareketlerinin ulus-devletlerin ve uluslararası örgütlenmelerin gündemine bir politika unsuru olarak gelmesi 20. yüzyılın başından itibaren daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu dönem, dünya savaşlarının yaşandığı dönem olmasının yanı sıra, Osmanlı, Rus ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının dağıldığı dönemdir; eski imparatorluklar yerlerini yeni ulus-devletlere bırakırken, etnik homojenleştirme politikaları sonucunda milyonlarca kişi yaşadıkları yerden zorla göç ettirilmiştir. Gelişmekte olan modern uluslararası devletler sistemi, kapalı sınırların ve modern pasaport sisteminin yaygınlaşmasına neden olurken, devlet bakışında pasaportlar bir yandan askeri ve ekonomik çıkarların savunulmasını, diğer yandan da mülteci ve işçi göçlerinin düzenlenmesini sağlayan araçlar olarak görülmeye başlamıştır (Mau ve diğerleri, 2012). Savaşlar dönemi Avrupa içindeki pek çok kişinin doğup büyüdükleri, vatandaşları oldukları ülkenin korumasının dışında bırakılmasına, Hannah Arendt'in ifade ettiği gibi "haklara sahip olma hakkı"na bile ulaşamamasına yol açmıştır (Arendt, 2012). Yüzyıl başında yaşanan olumsuz koşulların tekrarlanmaması amacıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde evrensel ve bölgesel insan hakları sözleşmeleri kişi temel hakları ve özgürlüklerinin vatandaşlıktan bağımsız olarak tanımlanmasını beraberinde getirmiştir. Başta İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

(1948), Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (1950) ve Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966) olmak üzere, bu dönemde geliştirilen sözleşmeler pek çok liberal demokratik ülke içerisindeki hareketliliğin temel hak olarak görülmesine yol açmıştır. Bu sözleşmeler ülke içindeki hareketlilik ve ülkeden çıkma hakkının belirtilmiş olması açısından liberalleşme yönünde önemli, ancak yetersiz adımlardır. Daha önce bahsedildiği gibi göçmenlerin ülkeye girişlerinin düzenlenmesinin devletlerin tekelinde olması, uluslararası hareket özgürlüğünün asimetrik durumuna yol açmakta, pasaport ve vize sistemlerinde görülen milliyet ve sınıf temelli eşitsizliklere neden olmaktadır.

Hareket özgürlüğünün ulus-devlet sınırlarının içinden dışına doğru genişletilmesi, geçtiğimiz yüzyılda ancak kısıtlı sayıdaki nüfuslara bu hakkın tanındığı bölgesel anlaşmalar yoluyla mümkün olmuştur. Bunlara örnek olarak, üye devletlerin vatandaşlarının hepsine veya bir kısmına, sürekli veya geçici olarak hareket serbestisi tanıyan Avrupa Birliği'nin Schengen uygulamaları, Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS), Güney Amerika Uluslar Birliği (MERCOSUR) ve Karayipler Topluluğu (CARICOM) gibi bölgesel işbirliği çerçeveleri gösterilebilir. Gaens ve diğerlerinin (2020) çalışmasına göre bölgesel anlaşmalar küresel süreçlere göre daha az sayıda ülkeyi içermesi, ülkelerin birbirine daha yakın sosyo-ekonomik kalkınma seviyeleri göstermesi ve aynı coğrafyalarda benzer göç sistemleri ve meselelerinin yaşaması dolayısıyla daha kolay uzlaşılabilen süreçler olduğu düşüncesiyle politika yapıcılar tarafından tercih edilmektedir. Zira küreselleşmenin yoğun yaşandığı 1990 sonrası dönem gelişmiş ülkeler tarafından uluslararası göçün güvenlik paradigması çerçevesinde ele alındığı, sınır kontrolleri gibi yöntemlerle düzenlenmeye çalışıldığı bir dönem olarak yansımaktadır. Uluslararası göç kuramcılarında Hollifield (2004) gibi araştırmacılar, yaşanan durumu "liberal paradoks" olarak isimlendirmektedir: gelişmiş ülkeler bir yandan rekabet avantajlarını sürdürebilmek için ekonomilerini ve toplumlarını ticarete, yatırıma ve göçe açık tutmaktadır; ancak sermaye ve malların hareketinin aksine insanların göçü siyasi olarak "riskli" görülebilmekte, "istenmeyen göçün" kontrol altına alınması politika çevreleri açısından önem kazanmaktadır. Bu yaklaşımın etkisiyle, bir yandan gelişmiş ülkeler içerisinde ve arasındaki hareketlilik serbestleştirilirken, farklı gelişmişlik seviyesindeki bölgeler arasındaki göçün kısıtlandırılmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir.

2020 yılının ocak ayından itibaren etkili olan COVID19 küresel salgını, pek çok ülkede bir süredir uluslararası göçe indirgenmiş hareket özgürlüğü hakkı tartışmalarının yeniden gündeme gelmesini beraberinde getirmiştir. Hükümetler tarafından virüsün yayılması ve kırılgan grupların korunması amacıyla alınan tedbirlerin başında uluslararası sınırların kapatılması dikkat çekmektedir. Salgının en yoğun yaşandığı Nisan-Mayıs 2020 tarihlerinden itibaren çoğu ülke sınırlarını ya tamamen kapatmış ya da yüksek riskli bölgelerden gelecek hareketliliği sınırlandırmak yoluna gitmiştir. Pek çok ülke de yine aynı dönemde ve sonrasında ülke içindeki hareketliliği sınırlandırmak amacıyla şehirler arası seyahat engelleri, karantinalar ve sosyal mesafe uygulamalarını kullanmıştır. Bu durum 1990'lardan bu yana -üye ülke vatandaşları için- serbest dolaşımın politika önceliği olarak benimsendiği Schengen Bölgesi'nde bile iç sınırların yeniden yapılandırılmasını beraberinde getirmiştir. Geçtiğimiz yıldan bu yana yapılan bilimsel çalışmalar, hareketliliğin sınırlandırılmasıyla salgının kontrol altına alınması arasındaki güçlü ilişkiyi ortaya koymaktadır. Örneğin Nouvellet ve diğerlerinin (2021) 52 ülkedeki gerçek zamanlı hareketlilik verilerini karşılaştırdığı çalışmasına göre, hareketlilik ile COVID19 yayılması arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Araştırma, hareketliliğin engellenmesiyle birlikte yayılımın azaldığını ortaya koyarken, filyasyon ve aşı gibi alternatif uygulamaların kullanıldığı durumlarda hareketlilik ve yayılma bağlantısının azaldığını göstermektedir. Araştırmacılara göre, bu sonuç alternatif uygulamaların etkinliğini ortaya koymakta, ancak yeni dalgalar söz konusu olduğunda yayılımı azaltmanın başlıca yöntemi olarak hareketlilik sınırlamalarına geri

dönülmesini de gerektirmektedir (Nouvellet ve diğerleri, 2021).

Bu gibi bilimsel çalışmalar hareketliliğin sınırlandırılmasını destekliyor olmakla birlikte, salgının toplumsal yansımaları ve farklı toplumsal kesimleri eşitsiz bir şekilde etkiliyor olması, bu meselenin sosyo-politik boyutunun düşünülmesini gerekli kılmaktadır (Karakaya-Polat, 2021). Salgının yoğun yaşandığı 2020 başından beri pek çok ülkede hareketlilik sınırlamaları ve karantinalar sol ve sağ ideolojiden farklı kesimler tarafından eleştirilere maruz kalmaktadır. Örneğin Nisan 2020’de Amerika’nın 10’dan fazla eyaletinde düzenlenen gösterilerde kısıtlama kararlarının istibdat rejimi olarak isimlendirildiği görülmüştür: “tiranlığa karşı özgürleşmeyi” isteyen göstericiler eyalet valilerini vatandaşlık haklarını ihlal ettikleri gerekçesiyle eleştirirken, onları krallara ve diktatörlere benzetmektedir². Kasım 2020’de Berlin’de gerçekleşen ve polisler göstericiler arası çatışmaların yaşandığı gösteri sırasında da benzer şekilde demokrasiye sıkça referans verildiği görülmektedir. Adolf Hitler’in iktidara gelmesi sonrası güçler ayrılığı ilkesini ve sivil özgürlükleri ortadan kaldırdığı 1933 “Yetki Kanunu”na da gönderme yapan kimi gösterici, her yeni salgın dalgasıyla yeni kısıtlamaların geldiğini eleştirirken hem merkezi hem de eyalet yönetimine karşı güvensizliklerini dile getirmiştir³. Hareket özgürlüğü hakkını ve devlet kurumlarının sınırlandırılmasını savunan bu gösterilerin pek çoğunda sağ liberteryan eğilimli ve komplo teorilerinin korku dilinden beslenen gruplar olsa da, COVID19 kararlarına karşı yapılan toplumsal hareketleri ve eleştiriler bu grupların ötesinde bir ideolojik spektrumu yansıtmaktadır. Temel endişe, hükümetlerin salgını neden göstererek iktidarlarını daha güçlendirme ve hareketliliğe yönelik engellemeleri sürekli kılmaları yönündedir. Uluslararası göç bağlamında süregelen güvenlikçi yaklaşımları eleştirenler de, hareket özgürlüğü hakkının sınırlandırılmasına dair benzer kaygılar taşımaktadır (Aksel, 2021). COVID19 küresel salgını John Stuart Mill’in “zarar ilkesiyle”, yani kişilerin hareketliliğinin -başta en kırılgan gruplar olmak üzere- başkalarına ne ölçüde zarar verebileceğiyle, devlet müdahalesinin sınırlarının bir arada düşünülmesini ve sorgulanmasını gerektirmektedir.

Sonuç

Göçmen karşıtı politikaların yaygın olduğu ve sınır güvenliği meselesinin göç politikaların odağında olduğu günümüzde, bireylerin hareket özgürlüğü hakkı uluslararası göç süreçleri çerçevesinde ele alınmakta ve insan hareketliliği sınır düzenlemeleri ile doğrudan ilişkili olarak tartışılmaktadır. Ülke içinde hareket hakkı ve ülkeden ayrılma hakkının tarihsel ve normatif temellerinin ele alındığı bu çalışma, yakın zamana kadar tartışılmaz olduğu düşünülen bu meselelerin kişi hak ve özgürlüklerinin gelişimiyle paralel olarak geliştiğini ortaya koymaktadır. Pek çok ülkede olağan kabul edilen bu haklar, 20. yüzyılın ortalarından beri uluslararası temel insan hakları sözleşmelerinde bireysel temel hak olarak tanımlanmakta ve liberal demokratik ülkelerde tartışılmaz haklar olarak kabul edilmektedir. Ancak hareket özgürlüğü hakkına dair normatif çalışmalar, bunun pratikte eksik ve asimetric bir hak olduğunu belirtmektedir. Zira hem ülkeden çıkan vatandaşların geri kabulü hem de başka ülke vatandaşlarının ülke sınırlarına kabul edilmesi, egemen devletlerin kararlarına bağlıdır ve dengesizliklere yol açabilmektedir.

Bu çalışmada, hareketlilik hakkının ülke içi ve ülkeden çıkma boyutuna odaklanılmıştır. Hareket özgürlüğü Antik Dönem ve Orta Çağ’da sınırlı sayıdaki vatandaş bağlamında ele alınıp

² BBC News, “Coronavirus lockdown protest: What’s behind the US demonstrations?”, 21 Nisan 2020, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-52359100>.

³ BBC News, “Berlin Covid protest broken up near Brandenburg Gate”, 18 Kasım 2020, <https://www.bbc.com/news/world-europe-54985622>.

toplumsal uyum çerçevesinde değerlendirilirken, Aydınlanma Dönemi'nde gelişen liberal yaklaşımla birlikte temel kişi özgürlükleri çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Uygulama boyutunda ise, hareketliliğin bir yandan sınırları genişleyen bir hak olarak değerlendirildiği, ancak bunun, modern devletin vatandaşlarının hareketlerini düzenlemekte edindiği merkezi rolle bir arada gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla modern devlet bir yandan kayıt ve sınıflandırma mekanizmaları yoluyla ikameti ve hareketliliği daha yakından takip etmekte, sınırlar bağlamında tanınan egemenlik algısıyla birlikte uluslararası hareketliliğin denetlenmesi ön plana geçmektedir. 20. yüzyılda hareket özgürlüğüne dair gelişmeler bölgesel ölçekte daha serbest eğilimlere imkan tanısa da, küresel ölçekte hareket özgürlüğü hala politik olarak "riskli" bir mesele olarak değerlendirilmektedir.

COVID19 süreci, hareketlilik meselesini yeniden gündeme getirmiştir: Bu sefer odakta uluslararası göçün ve sınır kontrollerinin dışında ülke içi hareketlilik ve karantinanın da tartışıldığı gözlemlenmektedir. Bilimsel araştırmalar hareketlilik ve virüs yayılımı arasındaki güçlü ilişkiyi gösterse de, seyahat ve hareketlilik kısıtlamalarına yönelik eleştiriler, meselenin sosyo-politik boyutunun değerlendirilmesinin ve politika yapım süreçlerine dahil edilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Kamu sağlığı bağlamında bakıldığında kişi hareketliliği, virüs yayılımını tetiklemesi dolayısıyla başkalarına ne ölçüde zarar verebileceği bağlamında düşünmeyi gerektirmektedir. Ancak, eleştirilerin odağındaki "Hükümetler salgını neden göstererek hareketlilik özgürlüğü ve diğer özgürlükleri kısıtlamaya devam edecek midir?" sorusu da sorgulanması ve üzerinde tartışılması gereken bir meseledir.

Kaynakça

- Aksel, Damla B. (2021). 'COVID19 Sürecinde Göç ve İltica Yönetişimini Yeniden Düşünmek', *Panorama*, Çevrimiçi Yayın, 6 Temmuz 2021, <https://www.uikpanorama.com/blog/2021/07/06/covid19-surecinde-goc-ve-iltica-yonetisimini-yeniden-dusunmek>
- Arendt, H. (2014). *Formasyon, Sürgün, Totalitarizm: Anlama Denemeleri*. Dipnot Yayınları.
- Aybay, R. (2006). Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi. Ankara: Türkiye Barolar Birliği.
- Bader, V. (2005). The Ethics of Immigration. *Constellations*, 12(3), 331-361.
- Bauböck, R. (2006). Free Movement and the Asymmetry Between Exit and Entry. *Éthique Et Économique= Ethics And Economics*, 4(1).
- Bauböck, R. (2020). A Free Movement Paradox: Denationalisation And Deportation In Mobile Societies. *Citizenship Studies*, 24(3), 389-403.
- Bay, A. (2017). Osmanlı Gümrüğünde Bir Geçiş Belgesi: *Pasavan veya Geçit Tezkeresi*. *Kebikec İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalı Dergisi*, (43), 325-356.
- Fine, S., & Ypi, L. (Eds.). (2016). *Migration in Political Theory: The Ethics of Movement and Membership*. Oxford University Press.
- Hobsbawm, E. (1996). *The Age of Revolution: 1789-1848*. 1962. *New York: Vintage*.
- Hollifield, J. F. (2004). The Emerging Migration State 1. *International Migration Review*, 38(3), 885-912.
- Karakaya-Polat, R. (2021) "Salgınla Mücadelede Bilimsel Yaklaşım: Sosyal bilimlerin rolü?", *Panorama*, Çevrimiçi Yayın, 23 Ocak 2021, <https://www.uikpanorama.com/blog/2021/03/23/salginla-mucadelede-bilimsel-yaklasim-sosyal-bilimlerin-rolu/>
- Kasaba, R. (2012). *Bir Konargöçer İmparatorluk: Osmanlı'da Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*. Kitap Yayınevi.
- Mau, S., Brabandt, H., Laube, L., & Roos, C. (2012). *Liberal States And The Freedom Of Movement: Selective Borders, Unequal Mobility*. Springer.
- McAdam, J. (2011). An intellectual history of freedom of movement in international law: the

- right to leave as a personal liberty. *Melbourne Journal of International Law*, 12(1), 27-56.
- Miller, D. (2016). Is there a Human Right to immigrate?. Migration in political theory: *The ethics of movement and membership*, 11-29.
- Nouvellet, P., Bhatia, S., Cori, A., Ainslie, K. E., Baguelin, M., Bhatt, S., Boonyasiri A., Brazeau, N.F., Cattarino, L., Cooper, L.V., Coupland, H., & Donnelly, C. A. (2021). Reduction in mobility and COVID-19 transmission. *Nature Communications*, 12(1), 1-9.
- Platon (2010). Kriton. Say Yayınları.
- Salter, M. B. (2003). *Rights of Passage: The Passport in International Relations*. Lynne Rienner Publishers.
- Stilz, A. (2016). Is There an Unqualified Right to Leave? Migration in Political Theory: *The Ethics of Movement and Membership*, 57-79.
- Torpey, J. C. (1998). *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State*. Cambridge University Press.
- Turna, N. (2014). Osmanlı İstanbulu'nda İç Pasaport: Mürûr Tezkeresi. "Osmanlı İstanbulu". Uluslararası Sempozyum II, 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul/Türkiye, İstanbul, Turkey, 27 May 2014.
- Ypi, L. (2008). Justice in Migration: A Closed Borders Utopia? *Journal of Political Philosophy*, 16(4), 391-418.
-